

Ole Wæver

Krigens system og mulighederne for politik og (politik?)videnskab – Opposition ved Gorm Harstes disputats

Gorm Harste har udført et imponerende arbejde baseret på en usædvanligt bred kundskab til en vifte af felter – sociologi, filosofi, historie, krigsvidenskab, økonomi, jura m.m. – alt sammen på mange sprog og over lange perioder. Det er ikke blot omfattende men også overbevisende. Der er tale om et originalt bidrag til forskningen.

Harste lykkes med at underbygge sin overordnede tese om, at systemteorien kan producere en meningsfyldt forståelse af krigen og dens samfundsmæssige betydning. Værket fortjener at blive oversat til tysk og i en meget kortere udgave til engelsk, hvorefter det givetvis vil få en vigtig plads i den videre videnskabelige udvikling på feltet. Det er jo i sidste ende et afgørende kriterium ved vurdering af en disputats: Fremtidig forskning vil have dette værk som uomgængeligt referencepunkt.

Ambitionen kan ses på to måder – inde fra systemteorien og udefra. Indefra er der tale om at skrive en af de få bøger, Luhmann ikke fik skrevet. Som bekendt producerede han blandt andet en række værker om Samfundets Ret, Samfundets Økonomi, Samfundets Politik, Samfundets Kunst, Samfundets Religion osv. – men ikke bogen om krigen som funktionssystem. (Ifølge Harste kan det i øvrigt forklares ud fra Luhmanns personlige biografi). Det ene succeskriterium for værket her er derfor, om det kunne være denne manglende bog og føje sig ind som interoperabelt med de andre analyser af funktionssystemer. Det andet kriterium er – som førsteopponenten har været inde på – at tale til det bredere forskningsmiljø interesseret i krig og her vise, at systemteorien kan tale meningsfyldt om krigen til gavn for det bredere felt. Begge lykkes!

I dag vil jeg gerne rejse syv spørgsmål, der bevæger sig fra det systemteoretiske over samtidsdiagnose og politisk positionering til en afsluttende videnskabssociologisk selvrefleksion.

Krig, konflikt og verdenspolitik – system i systemerne?

Mit første spørgsmål tager udgangspunkt i værkets ”interne” systemteoretiske plads. Der har været andre (primært tyske) forsøg på at udvikle en krigsteori ud fra Luhmann; disse diskuteres i afhandlingen, som den *state of the art*, det nye bidrag skal sammenlignes med. Der er imidlertid ikke en tilsvarende opmærk-

somhed til *tilgrænsende* forsøg, der kunne raffinere forståelsen af forholdet mellem systemer – især savnes en afklaring af forholdet mellem de tre felter *krig, konflikt og verdenspolitik*.

Harste lægger afstand til tilgange (både indenfor systemteorien og andetsteds), der har forsøgt at gøre krig til et under-fænomen i en generel teori om konflikter; men ikke alt om relationen er udtømt ved at sige, at det ene ikke er afledt af det andet. *Konflikt* skriver Luhmann udførligt om allerede i værket "Sociale Systemer" og igen i "Samfundets Samfund". Og kerneidéen herfra er videreudviklet af Heinz Messmer ("Der Soziale Konflikt") og af International Politik-forskere som Stephan Stetter og Oliver Kessler. En væsentlig pointe er her, at konflikt ikke er et system som alle andre. Det er nødvendigvis parasitært i forhold til andre systemer. Konflikter udvikler sig ikke "for sig" men altid knyttet til specifikke sociale strukturer – konflikt *over* politiske, økonomiske, juridiske, videnskabelige spørgsmål; dvs. strukturelt koblet til disse systemer – som de så suger energi fra ved at trække opmærksomhed over i konflikten. For det andet har konflikt en central funktion som beskyttelse for andre systemer mod at blive statiske. Konfliktsystemers kommunikation er modsat alle andre – for der er ikke tale om direkte tilslutning men et nej, der mødes af et nej. Konflikt bliver dermed samfundets immunsystem. Dette muliggør test af alternativer.

Der er således en ret udfoldet Luhmanniansk analyse af *konflikt*. I hvor høj grad gælder disse forhold også krig? Selv om Harste givetvis har ret, at der (også) er brug for en distinkt teoretisering af krig, kunne man jo godt mene, at system-konfliktteoriens indsigter om dette særprægede system også gjaldt for krig. Kan krig (i modsætning til konflikt) virkelig analyseres som et "normalt" socialt system – og hvor befinder konflikt sig da i forhold til krig? Er "konflikt om krig" noget andet end "krig om krig" (som Harste skriver en del om)?

På bogens sidste side (656), formuleres en vigtig pointe om forholdet mellem psykiske og sociale systemer i termer af *konflikt*, ikke krig. Ender Harste til sidst med at overgive sig og behandle krig som en underkategori af konflikt, trods alt?

En anden litteratur, der kunne have hjulpet analysen til større klarhed, er de systemteoretiske analyser indenfor international politik-disciplinen, særligt fra Mathias Albert. Hans hovedværk *A Theory of World Politics* er godt nok først udkommet efter, at Harste indleverede disputatsen, men Alberts analyse har været undervejs i en række publikationer i årevis; og Harste er da tydeligvis bekendt med denne uden dog at give en systematisk afklaring af forholdet mellem krig på den ene side og "international politik" (IP) eller "verdenspolitik" på den anden. Mathias Albert placerer verdenspolitik som et sub-system

i det politiske system – som igen er en funktionelt differentieret del af det moderne samfund, der er et verdenssamfund pr. definition. Mathias Alberts nye træk i forhold til tidligere forsøg på at lave en "IP-teori" ud fra Luhmann er, at han ikke går fra "verdenssystem" til "verdenspolitik" men gennemtænker verdenspolitikken som sub-system i det politiske system – altså ikke som noget "større", placeret på et niveau "over", men snarere som en særlig *del* af det generelle politiske system, hvor der udvikles egne begrebet som magtbalance og global governance,

Hvilken rolle spiller en sådan systemteoretisk forståelse af verdenspolitikken i en systemteoretisk analyse af krigen? Intuitivt skulle man mene, at krig har en væsentlig relation til IP! Men sådan fremstår det ikke ved læsning af Harstes værk.

Politik kommer ind i afhandlingen primært som diskussion af (nationale) styringssystemer i kapitel 9 og af fred, ret og Kant i kapitel 8, men når nu der er udviklet en relativt udfoldet analyse af international politik (her kaldet verdenspolitik) fra systemteoretisk afsæt, kunne det være rimeligt at få forholdet mellem disse systemer præciseret. Så det er del 2 af mit første spørgsmål:

Hvad er forholdet mellem systemteoriene om Konflikt (Luhmann-Messmer-Stetter) og Verdenspolitik (Albert) og Krig (Harste)?

Distinktioner

I tilknytning til første spørgsmål som mulig yderligere præcisering af "krigen" i forhold til nabofænomener, savner jeg et præcist bud på et muligt definerende træk ved krigen; et sådant vil i givet fald afklare distinktioner i dobbelt forstand, hvilke(n) der regulerer dette system, og hvad der afgrænser krigen fra andre samfundsfænomener.

Der argumenteres i afhandlingen for, hvorfor de centrale distinktioner udvikler sig over tid. Samtidig er det uklart, om der er én overgribende distinktion, som det oftest fremføres om andre funktionssystemer – rettens lovlig/ulovlig, videnskabens sand/falsk – og kandidaten her må vel være krig/fred; eller der skal opereres med skiftende kæder af distinktioner som "krig og fred, forsvar og angreb, koderingen af soldater og krigere, trusler, invasioner, marcher, kampagner, logistik, fæstninger og baser etc." (s. 55) – og det citat manglede endda "taktik og strategi", der nævnes som central distinktion flere andre steder. Distinktionen krig/fred og ændringer i dennes karakter over tid står i centrum i lange passager, men andre steder fremstår det som om, denne ikke har privilegeret status?

Hvad er forholdet mellem *systemet* krig og *distinktionen* krig/fred?

Når vi går i ikke-krig

Mit tredje spørgsmål begynder at bygge bro fra det systemteoriinterne over mod samtididiagnosen. En væsentlig pointe i afhandlingen (som Ole Thyssen behandler mere udførligt i sit indlæg) knytter sig til andenordensagttagelser. Krigen samler sig i et selvreferentielt system, som selv afgør, hvordan krig skal iagttages – hvad der er krig og fred, hvornår der er krig, og mod hvem der er krig, så krigen får monopol på at beskrive sig selv. Ifølge Harste indføres krigen i sig selv i en *re-entry*, så der ikke blot er krig men også krig om, hvad der er krig.

Men i de senere år har der været en udbredt trang til at vælge ”ikke-krig” som beskrivelse. Det, *vi* (Vesten) gør, er jo det meste af tiden ikke krig.

Er vi i krig? Os. Nu. De fleste opfatter det ikke sådan, selvom Danmark jo egentlig både aktuelt deltager i krig og generelt har været i et stort antal krige de sidste 25 år.

Oftest bruger vi imidlertid ikke krigens ord. Dette handler både om relativt banale eufemismer, der lyder mindre voldsomt og farligt end krig. Men det er formodentlig også mere dybt et spørgsmål om *politisk ontologi*. Lidt Schmittagtigt kan man sige, at krig i sin moderne form peger i retning af ligeværdighed; ”krigens parter”. Og Vestens interventioner har været indlejret i et *universalistisk* verdensprojekt. Som blandt andre Ola Tunander har påpeget, er den politisk operative distinktion snarere orden/kaos end en dyb os/dem. Vi er orden. Vi policer randzonen i den globale orden. Derfor har vi talt om operationer og interventioner mere end om krige.

Er det stadig en krig om, hvad krig er? Eller snarere en ikke-krig om, hvad der er ikke-krig?

Det bliver i sidste ende et metodisk spørgsmål: Teorien om krig som socialt system henter sit sprog fra systemets selv-beskrivelser. Men sproget om krig er noget, der var. Er der tale om at fastholde et sprog fra krigens tidsalder efter sin gyldighed?

Værket rummer en udførlig diskussion af ”nye krige” og ”asymmetriske krige”, og jeg kan grundlæggende tilslutte mig Harstes tolkning, at disse ikke overskrider krigens system på den måde, som mange har hævdet (ofte via lemfældig brug af Clausewitz som tillægsord). Harste har helt ret i at fastholde, at det nye ikke var så nyt. Men det var et gammelt nyt – hvad med det nye nyt? Hvad betyder det for krigen, at den ikke længere beskrives som krig hos de mest magtfulde aktører?

Krig uden samfund?

Lad mig prøve en gang til på at presse teorien i forhold til aktuelle forandringer men langs en helt anden akse, en anden Minerva-ugle?

Krigene her er alle sammen menneskers krige, samfundets krige, hvilket i denne teoretiske sammenhæng udtrykkes ved, at det hele er om kommunikation, sociale systemer. Men hvad med fremtidens krige? Her tænker jeg særligt på betydningen af autonome våbensystemer, der allerede i disse år får gradvist større og større beslutnings-*selvstændighed*. Med en stigende rolle for kunstig intelligens vil vi opleve, at maskiner starter krigshandlinger – og i hvert fald maskiner, der træffer afgørende beslutninger i udførelsen af krige, fordi de er hurtigere og på en måde mere præcise i deres beslutninger og derfor i stigende grad også mere ”moralske”. Men vigtigst: Det konkurrencepres, der fylder så meget i afhandlingen, vil gøre det svært for nogen parter at holde igen i denne udvikling, uanset hvor foruroligende den er. Den mest oplagte parallel til presset i retning af stadigt mere autonome våbensystemer er finansmarkedernes afhængighed af beslutninger truffet af computere, der skaber systemiske dynamikker og egenskaber i deres kommunikative interaktion. Samfund af maskiner?

Hvordan stiller analysen sig til systemer, hvor forskellige enheders kunstige intelligens kommunikerer (?) med hinanden gennem voldshandlinger? Er det så stadig ”samfundets krig” – eller maskinernes krig? Systemteorien har naturligvis for længst kæmpet sine kampe for at selvstændiggøre en analyse af samfundet fra menneskene, så i princippet bør det ikke være noget problem, at mennesker marginaliseres yderligere i krigene, men kommunikationen var dog hidtil menneskelig. Hvis samfund og kommunikation er tæt på at være to ord for det samme, er der formodentlig ingen vej uden om at lade de forskellige samfundssystemer fortsætte analytisk efter menneskene? Møder teorien en grænse – sin afslutning? – når krigen ophører med at være menneskenes? Eller ligger kontinuiteten i sidste ende i, at vi bærer krigens byrde, betaler dens pris?

Er krig særligt risikabel?

Efter to systemteoretiske og to samtidshistoricerende spørgsmål, vil jeg gerne stille to mere reflektive spørgsmål om vores egen ageren i forhold til krigen. En af de ting, jeg selv har læst mest grundigt hos Luhmann, er hans analyse af forholdet mellem risiko og sikkerhed, hvor han jo har haft stor betydning for forskningen.

Det er uklart, hvilken status risiko-analyse har i Harstes værk. Den nævnes i kapitel 2 som en af systemteoriens analyseformer men får ikke en egen underoverskrift. Risiko dukker alligevel jævnligt op som en central synsvinkel,

og et sted hævdes det, at ”Krigens funktion er at etablere distinktioner om risici/fare og har historisk gjort det ved at give mening til det skel ved hjælp af skel mellem sikkerhed/usikkerhed, skel der igen etableres ud fra skel om nødvendighed/kontingens. De pågældende skel er selv risikable at indføre (...)”.

I forhold til den centralitet risiko-analysen her tildeles i en sammenfattende formulering (”krigens funktion er”), virker dens kommen og gåen overraskende. Kun i kapitel 5 træder dette tema tydeligt frem.

Formuleringerne om risiko synes egentlig at være almene – at gælde for ethvert system: at det introducerer en særegen udgave af risiko/sikkerhed, og at selve distinktionen er risikabel. Det gælder vel altid.

Er der noget særligt ved krigens forhold til risiko? Intuitivt *er* krig særligt farlig – både for mennesker men måske også for samfund og systemer. Er krigens system særligt risikabelt? Hvordan?

Man tøver naturligvis overfor dette omfattende værk med at antyde, at der var temaer – sågar Luhmanianske sådanne – der burde have været udfoldet yderligere, måske sågar tildelt et kapitel. Særligt kap V.4 rummer spændende diskussioner af forholdet mellem frygt, fare, risiko og usikkerhed. Den primære uklarhed er, om disse er almene og dermed danner baggrund for, hvordan vi kan gå til alle systemer – eller om de har en særligt intens relation til krigens system.

Kritik? Politik?

En central pointe i afhandlingen er, at krig er uregerlig. Når et krigsforløb er startet, udvikler det sig selv og sprænger alle grænser, så der kun er politisk kontrol ved dets begyndelse og slutning.

En af værkets vigtigste skydeskiver for kritik er nyere amerikansk krigsteori. Den trækker ofte på en forældet form for systemteori.

Der fremkommer således en smuk symmetri, hvor argumenterne om systemteori som sådan genfindes indenfor krigsteori. Det er vigtigt, fordi de politiske processer i dag i høj grad styres af en politisk tilgang til dagens krige, der udtrykkes i tidens amerikanske krigsteori, der svarer til en forældet form for systemteori og fører til naive forventninger om krigens styrbarhed – ofte med fatale konsekvenser.

Denne blotlægning af naiv tro på styrbarhed er en helt central kritisk brod. Men hvad er de politiske og de politologiske implikationer af det? Det fører naturligvis tilbage til kritikbegrebet og dets klassiske dobbelthed. På den ene side er kritik et modspil på systemets/fornuftens egne præmisser – at afgrænse en given fornuft til sit rette felt ved at fastslå dets mulighedsbetingelser og dermed begrænsning. På den anden side rummer kritik ofte en idé om at anfægte

som sådan – til sin kerne? Hvor efterlader det os politisk at få denne indsigt i krigens ustyrlighed. ”Vi” står jo i en vis forstand i det politiske system – og i en anden forstand i videnskabens system. Ikke i krigens.

Hvordan taler vi til krigen selv om dens grænser? Hvordan undgår vi, at samtale udenfor krigen ender i en ny udgave af illusionen om at styre krigen? Hvis vi skal stræbe efter at begrænse krigen på en måde, der ikke er at styre, regere eller moralisere den, hvad vil det så sige mere konkret?

Værkets titel er ”Kritik af krigens fornuft”, og det er præcis dette fokus, der træder frem ved værkets afslutning – eller rettere efter denne, i efterskriftet. Og den allersidste side af efterskriftet antyder en slags svar på det spørgsmål, jeg netop har stillet med hensyn til implikationerne af at se krigen som udspændt som dels et funktionssystem blandt samfundets mange, dels mellem psykiske og sociale systemer. Men det forbliver en antydning. Hvad stiller vi op med krigen?

Discipliner

Mit sidste spørgsmål er lidt drilsk: Er dette statskundskab? (Det er naturligvis et farligt spørgsmål, hvis en disputatsbedømmer stiller det, for Gorm Harstes værk er jo præcis i dag til forsvar for doktorgraden *i statskundskab*). Hvis det er – er det så en fejl? Burde det holde op med at være det?

”Krigsvidenskab” betragtes indenfor den universitære opdeling almindeligvis som politologiens ansvar, i hvert fald når det når over de akademiske grader, der er repræsenteret i det militære uddannelsessystem selv. Så det er ganske rimeligt, at det er her hos os, at den forsvares; som tilstanden har været hidtil. Kunne afhandlingen imidlertid ultimativt ses som et argument for, at det ikke burde være sådan, og forskningsfeltet rettelig burde ses som en selvstændig disciplin indenfor en bred samfundsvidenskabelig ramme? Hvis krigen er et eget funktionssystem, fortjener det så også en egen videnskabelig disciplin? De andre væsentlige funktionssystemer har jo deres egen disciplin. Også de forstås bedst, hvis de angribes bredt samfundsvidenskabeligt og tværfagligt snarere end disciplininternt – økonomi fx ved både at inddrage det, man underviser i på økonomi, og en række indsigter fra blandt andet historie, filosofi og sociologi. Så det er ikke noget forsvar mod krigsvidenskabens disciplinørelse, at den ikke kan forstås isoleret. Som nævnt indledningsvis er Harstes analyse præget af en uhørt videnskabelig bredde, men krigens ustyrlighed taler vel for, at den ikke skal underlægges politologiens perspektiv. En sådan refleksion rejser blandt andet spørgsmål om forholdet mellem den akademiske refleksion, der foregår i sammenhæng med officersuddannelserne, og den, der foregår på universiteter. Selvbeskrivelsernes centrale rolle i Harstes analyse taler også for,

at der burde være en tæt kobling mellem krigsvidenskab her og der. Men er dette så en afhandling i statskundskab eller i krigsvidenskaben? Er afhandlingen med til at konstituere krigen som funktionssystem, og/eller er afhandlingen en del af dette funktionssystem?

Afsluttende bemærkninger

Som vi skriver i udvalgets bedømmelse, er ”den samlede præstation ubetvivleligt uhyre værdifuld og vanskelig. Gorm Harste opstiller selv som overordnet ambition at demonstrere systemteoriens relevans som afsæt for en principiel forståelse af krigen, som leverer en relevant fortolkning af dens historie og relation til andre samfundsmæssige felter, der ikke i samme grad kan indhentes fra andre traditioner. I denne sammenhæng ønsker GH særligt at korrigere en politisk tilgang til dagens krige, der udtrykkes i samtidig især amerikansk krigsteori, der svarer til en forældet form for systemteori og fører til naive forventninger om krigens styrbarhed – ofte med fatale konsekvenser. Gorm Harste indfrier samlet set disse meget høje ambitioner, som næppe nogen anden kunne have gjort det. Resultatet er stadig – på trods af ambitionen om kompleksitetsreduktion – indviklet; og som Harste selv skriver i afhandlingen bedst set som et afsæt for et større interdisciplinært samarbejde med mange forfattere.” Gid dette må blive realiseret. Til lykke med dette fantastiske studie – og med graden.